

Tomasz KARGOL

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Sytuacja społeczno-gospodarcza w powiecie wadowickim w latach 1914-1919

Przed wybuchem I wojny światowej powiat wadowicki obejmował 81 gmin i 69 obszarów dworskich, 87 miejscowości, w tym pięć miast: Wadowice, Andrychów, Lanckorona, Zator i Kalwaria Zebrzydowska. Liczbę ludności w 1910 r. szacowano na 95 339 osób¹.

Życie gospodarcze powiatu przed wybuchem wojny nie odbiegało od sytuacji w całej Galicji. Ludność powiatu utrzymywała się z tradycyjnych gałęzi gospodarki – rolnictwa na wsi oraz rzemiosła i handlu w miastach. Rozwijała się również hodowla ryb, a największe gospodarstwo rybne funkcjonowało w majątku ziemskim w Tomicach².

Pod koniec XIX w. proces uprzemysłowienia przebiegał wolno. Ówczesny badacz powiatu B. Marczewski tak scharakteryzował sytuację: *Przemysł w powiecie na bardzo niskim stopniu, zwłaszcza przemysł fabryczny*³. Opinię tę potwierdzał *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: Przemysł jest mało rozwiniętym. Polega on głównie na przerabianiu płodów ziemi i na rękodzielnictwie*⁴. Słownik wymieniał 19 gorzelni, 4 browary, 12 młynów, 12 tartaków. Stopniowo jednak następowała poprawa sytuacji ekonomicznej powiatu i jego stolicy. Zaczęły rozwijać się tradycyjne branże rzemiosła i przemysłu oraz powstawać nowe przedsiębiorstwa. W samych Wadowicach działały oficyny wydawnicze, fabryka papieru Feliksa Romaszkana, fabryka nawozów sztucznych Macieja Jakubowicza, fabryka opłatków i elektrownia miejska⁵. W Izdebniku działała fabryka wódek i likierów, Andrychów był ośrodkiem rzemiosła i przemysłu włókienniczego (tkalnia towarów bławatnych braci Czczowiczka, farbiarnia i magłownia wełny Dawida Krumholza, drukarnia, farbiarnia i apretura wyrobów bawełnianych Teodora Feliksa, drukarnia i farbiarnia towarów bawełnianych Ferdynanda Stambega), a Kalwaria Zebrzydowska słynęła z wyrobów mebli. Powiat wadowicki charakteryzował się bardzo dobrze rozwiniętą siecią komunikacyjną, na którą składały się drogi gminne, krajowe i rządowe oraz linie kolejowe (Podgórze-Oświęcim, Biała-Kalwaria, Kraków-Sucha)⁶.

1 K. Meus, *Wadowice 1772-1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013, s. 51.

2 R. Góralczyk, *Gospodarstwo rybackie Gostkowskich w Tomicach*, <https://tomice.pl/dla-turysty/na-kartach-historii/gospodarstwo-rybackie-gostkowskich-w-tomicach/> [dostęp: 20.12.2018].

3 W. Marczewski, *Powiat wadowicki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym*, Kraków 1897, s. 61.

4 *Wadowicki powiat*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. XII: Szlurpkiszki – Warłynka, Warszawa 1892, s. 885.

5 K. Meus, *Wadowice...*, *op. cit.*, s. 167-255.

6 *Wadowicki powiat...*, *op. cit.*, s. 885-886; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANK), Archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie (dalej AUW), sygn. 80, b.p.

Rozwój gospodarczy powiatu wadowickiego, tak jak całej Galicji, przerwał wybuch I wojny światowej w 1914 r. Powiat wadowicki, wraz z innymi najbardziej wysuniętymi na zachód powiatami Galicji, czyli bialskim, chrzanowskim, oświęcimskim i żywieckim, nie został objęty bezpośrednimi działaniami wojennymi (w urzędowej nomenklaturze nazywano je „powiatami wolnymi od inwazji rosyjskiej”). Uniknął w ten sposób bezpośrednich skutków wojny – zniszczeń i szkód wojennych. Polityka gospodarcza władz wyróżniała obszary objęte działaniami wojennymi oraz tereny za linią frontu, w tym powiat wadowicki. Powiaty: Biała, Chrzanów, Oświęcim, Wadowice i Żywiec nieobjęte były pomocą dla ludności cywilnej w zakresie ulg podatkowych w podatkach typu domowo-klasowego, czynszowego, gruntowego. Wiosną 1915 r. prawo do urlopów przyznano jedynie landszturmistom⁷, mieszkającym poza tą linią, a więc z powiatów: bialskiego, oświęcimskiego, wadowickiego i żywieckiego⁸.

W powiecie wadowickim, mimo iż nie został objęty bezpośrednimi działaniami wojennymi, powoływano organy administracji publicznej odpowiedzialne za likwidację skutków wojny i odbudowę Galicji ze zniszczeń wojennych. W Wadowicach w 1916 r. ulokowana została komenda rejonowa, przekształcona następnie w rejonową komendę gospodarczą nr 20 Myślenice – Wadowice, która później podzielona została na dwie: nr 20 – Wadowice, nr 24 – Myślenice, zastąpione następnie przez cywilne ekspozytury rolnicze jako organy wykonawcze Namiestnictwa⁹. W kwietniu 1916 r. powołano w Galicji 34 komisarzy rolniczych przy starostwach, w tym dla powiatu wadowickiego. Ich obowiązkiem było udzielanie pomocy rolnikom w zakresie zakupu inwentarza żywego i martwego, nasion i nawozów¹⁰. W 1916 r. utworzono w Galicji 16 stacji ogierów rządowych, w tym dwie na obszarze powiatu wadowickiego – w Wieprzu i Wadowicach¹¹. Na obszarze „powiatów wolnych od inwazji rosyjskiej” nie powołano natomiast ekspozytur budowlanych, odpowiedzialnych za odbudowę domów, zabudowań gospodarczych, budynków użyteczności publicznej itp.

Marszałek krajowy Stanisław Niezabitowski w czasie swojej podróży inspekcyjnej po oswobodzonej spod rosyjskiej okupacji Galicji w dniach od 2 do 7 czerwca 1915 r. odwiedził kolejno: Wadowice, Myślenice, Limanową, Nowy Sącz, Grybów, Gorlice, Jasło, Krosno, Strzyżów,

---

7 Landszturmiści – żołnierze pospolitego ruszenia w Austro-Węgrzech, którzy nie należeli do jednostek służby czynnej z powodu wieku, stanu zdrowia.

8 *Sprawa urlopowania żołnierzy do robot w polu*, „Piast”, 11 IV 1915, nr 15, s. 5; A. Kędzior, *Akcja ratunkowa dla Galicji*, *ibidem*, s. 5.

9 T. Kargol, *Odbudowa Galicji ze zniszczeń wojennych w latach 1914-1918*, Kraków 2012, s. 108-111. Do zadań komend rejonowych i ekspozytur należało: wykonywanie wszystkich zarządzeń władz związanych z odbudową rolnictwa, nadzór na użyciem przydzielonych na ten cel środków, prowadzenie statystyki dotyczącej inwentarza żywych i martwych, stanu zasiewów, zbiorów, pomoc przy rejestrowaniu szkód wojennych, opiniowanie wszelkich spraw związanych z rolnictwem, wydawanie poświadczeń transportowych i kart poborów na artykuły rolnicze, których obroty podlegały ograniczeniom, opiniowanie wystosowanych do władz podań o urlopy i zwolnienie rolników od służby wojskowej, kontrola nad cenami zboża do siewu, nasion, nawozów i wszelkich artykułów służących do produkcji rolnej, kontrola nad ich obrotem, nadzór nad handlem bydłem rzeźnym i hodowlanym.

10 *Komisarze rolniczy przy starostwach*, „Piast”, 13 V 1916, nr 20, s. 7.

11 *Stacje ogierów rządowych*, „Piast”, 16 IV 1916, nr 16, s. 5.

Rzeszów, Ropczyce, Tarnów, Brzesko i Bochnię¹². Wadowice, obok innych większych miast Galicji, takich jak: Kraków, Lwów, Bochnia, Brzeżany, Czortków, Drohobycz, Gorlice, Grodek Jagielloński, Jaworów, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Przemyśl, Rzeszów, Sanok, Śniatyń, Tarnów i Wieliczka, współtworzyły Związek Większych Miast.

W czasie wojny ważną rolę odgrywali urzędnicy, od ich zaangażowania i poświęcenia zależała realizacja programu odbudowy i pomocy dla ludności. Na obszarze powiatu wadowickiego cenionym przez ludność urzędnikiem był dr Karol Arzt, sekretarz Namiestnictwa, przydzielony do starostwa w Wadowicach. W 1919 r. przeniesiony został do ekspozytury Rady Szkolnej Krajowej w Krakowie, co oprotestowali mieszkańcy gminy Zembrzyce. W swej petycji do Komisji Rządzącej pisali: [- -] *był to jedyny komisarz, który ludność w tutejszym powiecie w czasie wojny brał w swą obronę przed wszelkimi krzywdami, przystępnym był dla każdego i nie szczędził swoich rad i pracy dla ludności w tak przykrym czasie wojennym, przez co zasłużył sobie na wielki szacunek i poważanie*¹³.

Na życie gospodarcze powiatu wadowickiego w okresie I wojny wpływ miała polityka gospodarcza państwa austriackiego oraz ogólna sytuacja społeczno-gospodarcza spowodowana wojną i jej następstwami.

Powiat wadowicki objęty został systemem obowiązkowych dostaw i kontyngentów, które rocznie obejmowały po kilkadziesiąt wagonów różnych gatunków zbóż i kilkaset wagonów ziemniaków. Na rok 1918/1919 wyznaczony przez Namiestnictwo kontyngent wynosił 88 wagonów zboża chlebowego i 46 wagonów innych gatunków zboża jak owies, jęczmień i roślin strączkowych oraz 520 wagonów ziemniaków, 42 wagony siana, 79 wagonów słomy. Starostwo wadowickie wyznaczyło natomiast kontyngent 80 wagonów siana i 101 wagonów słomy. Kontyngent bydła obejmował 740 sztuk, z czego 455 miało być przeznaczonych dla Krakowa, a reszta dla wojska i ludności cywilnej. Jesienią 1918 r. z powodu rozruchów nie można było przeprowadzić spędu bydła, a jego dostawy miały charakter dobrowolny. Do listopada 1918 r. rolnicy dostarczali 14 wagonów zboża chlebowego, 4 wagony siana, 30 sztuk bydła¹⁴.

Z drugiej jednak strony powiat wadowicki objęty został działaniami niwelującymi następstwa wojny. Np. akcją dostarczania wołów roboczych dla rolnictwa, podjętą w 1915 r. z myślą o powiatach przede wszystkim zachodniej Galicji, w tym również powiecie wadowickim. Zwierzęta pochodziły z Czech i Węgier, często jednak nie nadawały się do prac polowych z powodu nadmiernego wychudzenia i chorób. Przygotowanie ich do prac wymagało dwóch miesięcy karmienia i leczenia¹⁵. Jesienią 1917 r. przeprowadzono w Galicji lustrację szkółek drzew

---

12 „Czas”, 9 VI 1915, nr 302, wyd. poranne, s. 1; „Czas”, 11 VI 1915, nr 307, wyd. wieczorne, s. 2.

13 Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej CPAHU we Lwowie), fond 212: Komisja Rządząca dla Galicji, opis 1, sprawa 222, k. 18.

14 ANK, AUW, sygn. 5, Komisarz PKL w Wadowicach do Wydziału Rolniczego PKL, Wadowice 19 XI 1918, b.p.

15 ANK, Centrala dla Gospodarczej Odbudowy Galicji (dalej COG), sygn. 4, Galicyjska Spółka zbytu bydła i trzody

owocowych, w tym również w Wadowicach¹⁶. Z pomocy finansowej dla ogrodnictwa i sadownictwa nie korzystali wyłącznie właściciele sadów i ogrodów, ale również Towarzystwo Ogrodnicze w Krakowie, które zakładało tzw. sady wzorowe u rolników. W 1917 r. powstało ich sześć w trzech powiatach: bocheńskim, ropczyckim i wadowickim¹⁷.

W Galicji zostały założone warsztaty rolnicze, zajmujące się naprawą sprzętu rolniczego. Powstały w Wadowicach oraz w innych miastach, m.in. w Bochni, Brzesku, Chrzanowie, Dąbrowie, Dębicy, Dynowie, Gorlicach, Jaśle, Jarosławiu, Kętach, Krośnie, Leżajsku, Mielcu, Nisku, Nowym Sączu, Przeworsku, Podgórzu, Pilźnie, Przemyślu, Rudniku, Rymanowie, Rzeszowie, Sanoku, Tarnobrzegu, Tuchowie i Tarnowie. Większość z nich upadła na przełomie 1918 i 1919 r., m.in. w wyniku kradzieży, mimo iż weszły pod kuratelę Wydziału Rolnictwa Polskiej Komisji Likwidacyjnej¹⁸.

Władze państwowe z funduszków przeznaczonych na odbudowę powiatów Galicji pewne środki przeznaczyła na niesienie pomocy ewakuowanej ludności cywilnej. Łącznie na ten cel wydatkowano do grudnia 1916 r. 147 tys. koron. Powiat wadowicki, podobnie jak bialski, dąbrowski, jasielski, liski, łańcucki, mościcki, przeworski, strzyżowski, tarnowski, tarnobrzegi i żywiecki, otrzymał dotację w kwocie 5 tys. koron (po 10 tys. koron otrzymały powiaty limanowski, mielecki, ropczycki, turczański, 15 tys. rzeszowski, 25 tys. grodecki)¹⁹. Generalnie jednak powiat wadowicki nie został objęty akcją doraźnej pomocy w celu zapewnienia schronienia bezdomnym-ofiarom wojny, polegającą na wypłacie zasiłków pieniężnych, budowie baraków i budynków tymczasowych.

Pod względem gospodarczym powiat wadowicki odczuł przede wszystkim pośrednie skutki wojny.

W powiecie wadowickim widoczny był kryzys w hodowli. W 1915 r. wstępne prace nad statystyką strat podjęły towarzystwa rolnicze w Krakowie i we Lwowie. W zależności od wielkości strat w hodowli dzieliły one Galicję na kilka stref. Powiat wadowicki znalazł się w rejonie o najmniejszym stopniu strat. Powiaty zachodniej Galicji (Biała, Nowy Targ, Oświęcim, Wadowice, Żywiec) poniosły straty w wysokości 20%, powiaty Chrzanów i Myślenice – 40%, Brzozów,

---

chlewnej do Namiestnictwa, Biała 22 IV 1915 [data wpłynięcia], k. 85; Galicyjska Spółka zbytu bydła i trzody chlewnej do Namiestnictwa w Białej, Wiedeń 27 IV 1915, k. 113.

16 ANK, COG, sygn. 36, Protokół z posiedzenia Rady przybocznej Sekcji rolniczej c.k. Namiestnictwa, C.O.G odbytej dnia 7 września [1917 r.], k. 263.

17 *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Ogrodniczego w Krakowie w roku 1917*, „Ogrodnictwo”, 1918, z. 4, s. 121-123.

18 ANK, Krajowy Urząd Odbudowy (dalej KUO), sygn. 68, J. Cyrankiewicz, Sprawozdanie techniczne o warsztatach reparacyjnych rolniczych, Kraków 14 III 1919; ibidem, Zestawienie wartości zakupna i budowy warsztatów rolniczych w Galicji Zach., Kraków 3 VI 1919; ANK, KUO, sygn. 69, J. Cyrankiewicz do KUO sekcja rolnicza we Lwowie, Kraków 31 V 1919, b.p.

19 ANK, COG, sygn. 25, Tygodnik Urzędowy c.k. Namiestnictwa – Centrali Krajowej dla gospodarczej odbudowy Galicji, nr 4, Kraków 21 I 1917, Okólnik Grodzickiego za c.k. Namiestnika do wszystkich Panów c.k. Starostów i Panów c.k. Dyrektorów Policji, tudzież Magistratu we Lwowie i w Krakowie, k.3.

Kraków, Lisko, Pilzno, Podgórze, Ropczyce, Wieliczka – 60%, Bochnia, Dąbrowa, Grybów, Jasło, Kolbuszowa, Krosno, Limanowa, Mielec, Nowy Sącz, Rzeszów, Sanok, Strzyżów – 80%, Brzesko, Gorlice, Jarosław, Łańcut, Nisko, Przeworsk, Tarnobrzeg, Tarnów – 100%²⁰. W powiecie wadowickim ogólny stan koni w 1913 r. wyniósł 3 922 sztuki, w 1916 r. pogłowie szacowano na 3 202, co oznaczało stratę 720 sztuk koni. Procentowo ubytek ten wyniósł 18,4%, co było najmniejszym wskaźnikiem dla powiatów nie dotkniętych inwazją. W powiecie żywieckim straty kształtowały się na poziomie 25,5%, w powiecie nowotarskim – 20,3%, myślenickim – 19,7%, chrzanowskim – 26,1%, oświęcimskim – 19,6%, bialskim 28,7%, w Krakowie (miasto) – 55,2%²¹.

Przedłużająca się wojna, coroczne rekwizycje zboża, ziemniaków, paszy i słomy, nieprzyjazne rolnictwu i hodowli warunki atmosferyczne, zwłaszcza katastrofalna susza w 1917 r., oraz wzrost zapotrzebowania na mięso na rynku spowodowały znaczne skurczenie się pogłowia zwierząt hodowlanych w kraju. W powiatach zachodniej części kraju: Wadowicach, Oświęcimiu i Podgórzu pogłowie bydła w 1918 r. szacowano na poziomie 35% stanu przedwojennego²².

Z brakiem inwentarza żywego borykali się zarówno chłopi, jak i ziemianie. W przypadku większej własności ziemskiej na obszarze powiatu wadowickiego ubytek koni i bydła ilustruje tabela nr 1. W większości majątków liczba zwierząt gospodarskich w 1919 r. była mniejsza niż przed wybuchem wojny.

Tabela 1. Hodowla na obszarach dworskich powiatu wadowickiego w latach 1914 i 1919

Obszar dworski	Właściciel	Konie		Bydło	
		1914	1919	1914	1919
Wielkie Drogi	Jan Brandys	32	26	77	58
Sosnowice	Jan Brandys	40	30	30	20
Jaszczurowa	Franciszek Thetschel	24	24	56	34
Wieprz (Twierdza)	Marceli Heggenberger	20	17	56	55
Witanowice	Henryk Lewinger	24	24	60	34
Radocza	Dzierżawca Antoni Banaś	26	20	61	52
Andrychów	Właściciel hr. Stefan Bobrowski, dzierżawca Wilhelm Schädel	30	30	65	58
Tomice	Aleksander Gostkowski	19	16	50	43

Źródło: ANK, AUW, sygn. 55, Referent rolniczy w powiecie wadowickim do Delegatury Ministerstwa Rolnictwa, Wadowice 30 IX 1919

²⁰ *Uruchomienie gospodarstw w naszym kraju*, „Piast”, 21 II 1915, nr 8, s. 3.

²¹ *Straty wojenne inwentarza żywego w Galicji*, „TR”, 22 VII 1917, nr 29, s. 304.

²² *Przeciw wojskowym rekwizycjom bydła w Galicji*, „Piast”, 10 II 1918, nr 6, s. 6.

W mniejszym stopniu skutki wojny odczuło rolnictwo. W powiecie wadowickim jesienią 1918 r. zbiór roślin okopowych przebiegł bez problemów u chłopów, na obszarach dworskich nie zostały one dokończone z braku robotników lub z „powodu ociągania się z podwyższeniem zapłaty”. Obszar zasiewów był nieznacznie mniejszy co do poprzedniego roku, ale o niższej „kulturze ziemi”, czyli nie zostały one dostatecznie nawożone²³.

W powiecie wadowickim wiosną 1919 r. rolnicy borykali się z brakiem owsa i jęczmienia na zasiewy, spowodowanym kryzysem aprowizacyjnym, pogłębionym przez niekorzystne warunki atmosferyczne (długotrwałe deszcze, gradobicia, dwukrotne wylewy Skawy). Przykładowo – 19 mieszkańców gminy Barwałd Górny prosiło o dostarczenie im 2250 kg jęczmienia i 925 kg owsa. Zapotrzebowanie dla całego powiatu szacowano na 500 cetnarów metrycznych owsa i 100 cetnarów jęczmienia (1 cetnar = 56,0 kg)²⁴.

W powiecie wadowickim, w przeciwieństwie do większości powiatów Galicji, zakłady przemysłowe i warsztaty rzemieślnicze nie doznały bezpośrednich zniszczeń wojennych. Borykały się natomiast ze „szkodami pośrednimi”, a mianowicie ze stratami wynikającymi ze stanu wojny, zamknięcia przedsiębiorstwa, z problemami surowcowymi, paliwowymi oraz brakiem rąk do pracy, które ostatecznie wpływały na uszczerbek w dochodach firm. Na obszarze Okręgowej Dyrekcji Skarbu w Wadowicach z 6 browarów i 2 rafinerii wódki wszystkie te zakłady po przesunięciu się frontu na wschód określano jako „niezniszczone”, co było sytuacją wyjątkową, gdyż na obszarze pozostałych dyrekcji odnotowywano obiekty o różnej skali zniszczeń (tabela 2).

Tabela 2. Statystyka zniszczeń wojennych zakładów przemysłowych czynnych w momencie wybuchu wojny

Dyrekcja Skarbu Okręgowa	Rodzaj zakładu	Liczba zakładów	Niezniszczona	Malo zniszczona	Częściowo zniszczona	Zupełnie zniszczona	Zakład poniósł straty w surowcu, ograniczenie produkcji	Brak informacji
Wadowice	Browary	6	6					
	Rafinerie wódki	2	2					
Tarnów	Rafinerie wódki	1		1				
	Browary	3	1			1	1	
	Miodosytnie	1			1			

23 ANK, AUW, sygn. 5, Komisarz PKL w Wadowicach do Wydziału Rolniczego PKL, Wadowice 19 XI 1918, b.p.

24 ANK, AUW, sygn.7, Gminna rada gospodarcza w Barwałdzie Górnym do Wydziału Rolnictwa, Barwałd Górny, 19 III 1919; Starostwo w Wadowicach do Wydziału Apropowizacyjnego Komisji Rządzącej, Wadowice, 21 III 1919, b.p.

	Octownie	1					1	
Rzeszów	Rafinerie wódki	1			1			
	Octownie	1		1				
	Browary	8		3	5			
	Miodosytnie	3		1		2		
Sambor	Browary	4	1		3			
	Rafinerie wódki	7		1	1	5		
	Octownie	1			1			
	Miodosytnie	2			1	1		
Przemyśl	Octownie	1				1		
	Miodosytnie	2			1	1		
	Rafinerie wódki	11				11		
	Browary	3	1		2			
Żółkiew	Browary	2			1	1		
	Octownie	1		1				
	Rafinerie wódki	2		1	1			
Brody	Browary	7	1		3	3		
	Octownie	1	1					
	Rafinerie wódki	1				1		
	Miodosytnie	1				1		
Lwów	Browary	4	1		1	2		
	Octownie	2	2					
	Rafinerie wódki	2		2				
	Miodosytnie	9	3		2	3		1
Kraków	Browary	5	2	2		1		
Jarosław	Octownie	1			1			
	Browary	11	3		2	6		
	Rafinerie wódki	2		1	1			
Wadowice	Browary	6	6					
	Rafinerie wódki	2	2					
Sanok	Octownie	2				2		
	Browary	4			1	1		2
Nowy Sącz	Browary	6	1		2			3
	Rafinerie wódki	4				1	1	2

Źródło: CPAHU we Lwowie, fond 191: Krajowy Urząd Odbudowy, opis 2, sprawa 623, k. 1-114.

W pierwszym okresie wojny (do 1916 r.) fabryki w powiecie nie odczuwały jej skutków. W niektórych fabrykach wzrastało zatrudnienie, wzrastały dochody. W fabryce braci Czczowiczka liczba robotników w porównaniu z rokiem 1913 wzrosła z 599 do 638, w fabryce suszonych jarzyn i konserw w Izdebniku z 5 do 52, w 1916 r. bez zmian zatrudnienie odnotowano w fabryce papieru Romaszkana (73 osoby), o dwie osoby zmniejszyła się liczba robotników w fabryce Jakubowicza (z 10 do 8), w przypadku innych przedsiębiorstw nie podano danych²⁵.

W Wadowicach w czasie wojny dobrze funkcjonowała fabryka fosforowych nawozów sztucznych Macieja Jakubowicza, ponieważ ich produkcja znajdowała się pod protekcją państwa; braki w nawozie naturalnym starano się niwelować zastosowaniem nawozów sztucznych. Dystrybucja nawozów podlegała jednak kontroli władz państwowych. W Galicji, oprócz fabryki wadowickiej, działały jeszcze firmy w Krakowie-Podgórzu (fabryka Libana) i Wróbliku Szlacheckim. Przedsiębiorstwo Jakubowicza miało najmniejsze moce produkcyjne, a świadczyły o tym ilości nawozu będącego w dyspozycji władz. Reskryptem z 18 marca 1918 r. Namiestnictwo rozdzieliło kontyngent 800 q mączki kostnej z fabryki Libana, 2 wagony superfosfatów i 2 wagony superfosfatu kostnego z fabryki we Wróbliku Szlacheckim, a jedynie 100 q superfosfatu z fabryki Jakubowicza²⁶. Po zakończeniu Wielkiej Wojny z braku fosforytów fabryka mąki kostnej i superfosfatów Macieja Jakubowicza w Wadowicach została zamknięta²⁷.

Okres Wielkiej Wojny deprecjonująco wpłynął na inne wadowickie przedsiębiorstwa. Galicyjska Fabryka Koronek w Wadowicach została unieruchomiona z powodu powołania pracowników do wojska i braku surowców (bawełna, nici, jedwab). Świadczenia wojenne zostały zapłacone jej właścicielom przez wojsko i starostwo dopiero w 1917 r. Maszyny nie pracowały przez 4 lata, narażone były na uszkodzenia. Były drogie, sprowadzone przed wojną z Barmen nad Renem²⁸. Reprezentanci firmy prosili Krajowy Urząd Odbudowy o surowce i subwencje. Z kolei firma J. Grunspana z Andrychowa przed wojną zatrudniała 200 tkaczy i sprzedawała za granicę. Od 3-go roku wojny (1916 r.) przedsiębiorstwo z powodu braku surowców nie funkcjonowało. Znaczne straty pośrednie, spowodowane zamknięciem lub ograniczeniem produkcji z powodu braku surowca, poniosły zakłady włókiennicze w Andrychowie. Fabryka Perkali Teodora Felixa szacowała je na 150 tys. koron, a Pierwsza Galic. Fabryka Perkali i Apretura Ferdynanda Stamberga na 100 tys. koron. W przypadku firmy Teodora Felixa: *Szkody pośrednie powstały skutkiem tego, że z powodu ustawnych zakazów i zupełnego braku surowca była fabryka przez cały czas wojny i obecnie jeszcze jest nieczynną. W następstwie tego ucierpiały znacznie części składowe maszyn od*

25 ANK, AUW, sygn. 5, Maciej Jakubowicz do Polskiej Komisji Likwidacyjnej, Wadowice 5 I 1919, b.p.; ibidem, sygn. 80, Kwestionariusz dla Krajowego Urzędu Odbudowy b.p.

26 ANK, COG, sygn. 37, Sprawozdanie z działalności oddziału rolniczego c.k. Namiestnictwa C.O.G. sekcji II. za czas od 11. marca do 11. kwietnia 1918 r., k. 181.

27 ANK, AUW, sygn. 80, Kwestionariusz dla Oddziału Małopolskiego Sekcji Przemysłowej MPIH, Wadowice 23 II 1920, b.p.

28 Barmen – przemysłowe miasto w zachodnich Niemczech, obecnie dzielnica Wuppertalu.

rdzy, a nadto pozbawiony byłem przez cały ten czas wszelkiego dochodu z przedsiębiorstwa. Mimo to andrychowscy przedsiębiorcy warunki rozwoju swoich przedsiębiorstw oceniali dobrze, pod warunkiem dostarczenia im surowców, w tym węgla. Cytowany już Felix tak oceniał perspektywy dla swojej fabryki: Zapotrzebowanie perkali w dawnym zaborze austriackim jest bardzo wielkie, zwłaszcza że wszystkie zapasy przedwojenne dawno się już wyczerpały. Fabryka moja jest największym przedsiębiorstwem tego rodzaju w Galicji i gdybym uzyskał przydział surowców oraz farb i potrzebnych chemikaliów, mógłbym zaraz fabrykę uruchomić. Zaznaczam, że przed wojną eksportowałem perkale do Rumunii, Serbii i Turcji oraz do Węgier²⁹.

W trudnej sytuacji znaleźli się rzemieślnicy, prowadzący małe rodzinne przedsiębiorstwa (zob. tekst źródłowy nr 3 w aneksie). Ich najmocniej dotknął pobór do wojska, brak surowców, zadłużenie. Kazimierz Chmiel, właściciel warsztatu garncarskiego i kaflarskiego w Andrychowie, tak swoją sytuację opisywał w kwestionariuszu dla Krajowego Urzędu Odbudowy w 1919 r.: *Gdybym dostał subwencję lub pożyczkę bezprocentową mógłbym prowadzić przedsiębiorstwo na większą skalę, gdyż mi brak gotówki, zostałem bowiem przez wojnę zniszczony i przez wojska węgierskie oraz przez to, iż musiałem służyć w wojsku austriackim i nie mogłem wykonywać mego rzemiosła³⁰.*

Jak wyglądała sytuacja zakładów, rzemieślników i przemysłowców powiatu wadowickiego po czterech latach wojny u progu niepodległości na tle innych powiatów byłego zaboru austriackiego, ilustruje zestawienie tabelaryczne z aneksu. W zestawieniu tym ujęto 126 przedsiębiorstw w zachodnich powiatach Galicji, reprezentujących przemysł chemiczny, hutnictwo, kamieniarstwo i przemysł materiałów budowlanych oraz włókiennictwo w powiatach: Biała, Bochnia, Brzesko, Chrzanów, Dąbrowa, Gorlice, Grybów, Jaworów, Jasło, Jarosław, Kolbuszowa, Kraków, Krosno, Łańcut, Limanowa, Myślenice, Mielec, Nowy Sącz, Nowy Targ, Oświęcim, Przemyśl, Ropczyce, Rzeszów, Sanok, Tarnów, Tarnobrzeg, Wadowice, Wieliczka, Żywiec. Część z nich dotknięta została wojennymi szkodami bezpośrednimi i świadczeniami wojennymi, wszystkie zaś poniosły straty w wyniku szkód pośrednich. Pomoc otrzymały 24 przedsiębiorstwa, jedno jej nie przyjęło; pomoc nie została udzielona jednemu przedsiębiorstwu. Jako forma pomocy dominowały pożyczki COG i Galicyjskiego Wojennego Zakładu Kredytowego, w mniejszym stopniu wsparcie materiałowe. Zwrócić należy uwagę, iż spośród gałęzi przemysłowych wsparcie otrzymała wyłącznie branża produkcji materiałów budowlanych, głównie cegielnie (23 przypadki z łącznej liczby 24). Jest to w pełni zrozumiałe, władze chciały w pierwszej kolejności odbudować ją, aby przyspieszyć proces odbudowy kraju, zwłaszcza infrastruktury mieszkaniowej. W przypadku tej branży kataster zarejestrował 72 cegielnie i podobne zakłady, a pomoc otrzymały 23. Powiat wadowicki w niewielkim stopniu ucierpiał na skutek bezpośrednich

²⁹ ANK, AUW, sygn. 80, Kwestionariusz dla Krajowego Urzędu Odbudowy, b.p.

³⁰ Ibidem.

skutków wojny. Zakłady poniosły szkody w wyniku przemarszów, konfiskat, zniszczeń spowodowanych przez wojska austro-węgierskie. Wadowickich firm nie musiano odbudowywać z gruzów, hale fabryczne nie zostały pozbawione maszyn i narzędzi. Do ich uruchomienia niezbędne były surowce, zwłaszcza węgiel i robotnicy. W stopniu ograniczonym otrzymywały one pomoc ze strony galicyjskich instytucji rządowych odpowiedzialnych za odbudowę kraju³¹.

Kryzys w przemyśle i rzemiośle przyczynił się do pojawienia się w 1919 r. problemu bezrobocia. Wydział Rady Powiatowej w Wadowicach w celu jego zwalczania przewidywał roboty publiczne w różnych częściach powiatu. Obejmowały one inwestycje komunikacyjne, takie jak: budowa dróg (Zygodowice – Woźniki, Graboszyce – Przybradz – Głębowice na terenie gminy Przybradz i Gierałtowiec), dokończenie przerwanych przez wojnę prac drogowych (Leśnica-Stryczów), naprawa dróg (Przytkowice – Leńcza, droga gminna w Leńczach), rekonstrukcja pokładu drogowego na obszarze gminy Przeciszów – Polanka. Planowano również uruchomienie kamieniołomu w Przytkowicach i w Woźnikach³².

Koniec I wojny światowej nie przyniósł poprawy sytuacji gospodarczej powiatu wadowickiego. Urzędy borykały się problemami finansowymi. Brakowało pieniędzy na kontynuowanie prac wodnych, utrzymanie dróg, akcję odbudowy kraju ze zniszczeń. Od stycznia do października prowadzone były prace regulacyjne, naprawy tam, usuwanie odsypisk na rzece Skawie itp. Koszt robot wyniósł 90 556 tys. koron³³. W listopadzie 1918 r. z powodu wstrzymania wypłat przez kasę wadowickiego urzędu podatkowego sekcja utrzymania dróg Wydziału Krajowego w Wadowicach zmuszona była przerwać wszelkie roboty prowadzone na drogach krajowych, pojawiły się zaległości w wypłatach za roboty już wykonane. Sekcja w piśmie do PKL wskazywała na konieczność prowadzenia kluczowych prac, jak naprawa drogi krajowej Biertowice – Zembrzyce, zerwanej wskutek powodzi, roboty konserwacyjne na drodze krajowej Zator – Sucha i drodze krajowej Biała-Zawoja oraz naprawy uszkodzonych mostów. Brakowało pieniędzy na wypłatę wynagrodzeń z dniem 1 grudnia 1918 r.³⁴ Magistrat Wadowic 28 lipca 1919 r. zwrócił się do delegata Ministerstwa Robot Publicznych z prośbą o finansowanie budowy wału ochronnego na lewym brzegu rzeki Skawy w gminie Tomicach. Urzędnicy miejscy podkreślali, iż nie byli w stanie podjąć się takich prac z braku środków pieniężnych³⁵.

Swoje zadania starało się wypełniać kierownictwo regulacji Skawy pod kierunkiem inż. Władysława Bigo. Wykorzystywano wszelkie dostępne środki finansowe, i tak: z zaliczki asygnowanej na regulację Skawy użyto około 12 tys. koron na budowę jazu w Grodzisku, a na

---

31 ANK, AUW, sygn. 80, Kwestionariusz dla Oddziału Małopolskiego Sekcji Przemysłowej MPiH, Wadowice 23 II 1920, b.p.

32 CPAHU we Lwowie, fond 214: Generalny Delegat Rządu dla Galicji, opis 1, sprawa 449, k. 41-42v.

33 Ibidem, k. 3.

34 Ibidem, k. 4-5v.

35 Ibidem, k. 75-75v.

prace regulacyjne na Skawie wydano pieniądze z funduszu kasy chorych w kwocie 5 tys. koron³⁶.

Ludność borykała się z epidemią grypy i problemami aprowizacyjnymi, a przedsiębiorstwa z brakiem surowców, paliwa i narzędzi. Jan Doroziński, dyrektor gimnazjum wadowickiego, w swoim dzienniku kilkakrotnie odnotowywał problemy z żywnością w listopadzie i grudniu: 5 XI 1918. [- -] *Mamy głód w domu – nawet kartofle się kończą*; 7 XI 1918. [- -] – *Nie mamy co jeść – ani chleba, ani mąki*; 11 XI 1918. [- -] *Chleba się w dalszym ciągu nie piecze*; 16 XI 1918. [- -] *Nie możemy dostać ziemniaków od Lewingera!*; 3 XII 1918. [- -] *Drożyzna dalej – chleba nie ma: mamy tylko 18 ctn. metr. ziemniaków od Lewingera*³⁷. Sytuację pogarszały zamieszki, które prowadziły do zamknięcia sklepów³⁸. Ich nasilenie nastąpiło w listopadzie 1918 r. W obwieszczeniu PKL z 27 listopada czytamy: *Od dłuższego czasu napływają z różnych okolic kraju wiadomości o zbrodniczych czynach przeciw bezpieczeństwu życia i mienia, popełnianych przez większe lub mniejsze bandy indywidualnych lub zbrodniczą ręką agitacją obalamuconych. Jeżeli tego rodzaju czyny nawet w normalnych czasach wymagają szczególnych zarządzeń, to w chwili, jak obecna, kiedy rozchodzi się o byt Narodu Polskiego, nakaz użycia najenergiczniejszych środków do przywrócenia porządku i zapewnienia bezpieczeństwa przemawia ze zdwojoną siłą*³⁹. Największe rozruchy miały miejsce 5 listopada 1918 r. w Andrychowie. Obrabowano 18 sklepów i przylegających do nich mieszkań oraz 5 innych domów, poszkodowanymi byli wyłącznie Żydzi⁴⁰. W powiecie wadowickim do zabójstw doszło w gminie Przytkowice 6 listopada oraz w gminie Stanisław Górny⁴¹. Do antyżydowskich rozruchów doszło też w Zatorze i okolicach Brzeźnicy⁴². Wśród mieszkańców pojawiły się nastroje antysemitki, o czym świadczy choćby petycja ludności gminy Wielkie Drogi przeciw miejscowemu karczmarzowi (zob. aneks). W dniu 21 lutego 1919 r. żandarmeria przeprowadziła w żydowskich synagogach i domach modlitwy w Wadowicach, Andrychowie i Kalwarii rewizję w poszukiwaniu broni, amunicji i artykułów pierwszej potrzeby bez wiedzy starostwa. Dano wiarę plotkom, iż znajdowały się tam składy towarów w celu prowadzenia spekulacji⁴³. Rewizja zakończyła się wynikiem negatywnym. Starostwo uznało ją za nadużycie i wchodzenie w jego kompetencje. W powiecie wadowickim do walki z przestępczością Polska Komisja Likwidacyjna skierowała żołnierzy, żandarmów oraz specjalny oddział złożony z Polaków – byłych jeńców z armii rosyjskiej oraz straż obywatelską, złożoną z mieszkańców⁴⁴.

Polska Partia Socjalistyczna prowadziła na wsi działalność agitacyjną wśród robotników folwarcznych. W 1919 r. służba folwarczna kilku folwarków w okręgu sądowym andrychowskim

36 Ibidem, k. 8-11.

37 Rok 1918 w „Dzienniku” Jana Dorozińskiego, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 1998, nr 2, s. 52-54.

38 M. Siwiec-Cielebon, *Ku Niepodległej*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 1998, nr 2, s. 40.

39 CPAHU we Lwowie, fond 211: Polska Komisja Likwidacyjna, opis 1, sprawa 22, k. 1.

40 M. Przeniosło, *Polska Komisja Likwidacyjna*, Kielce 2010, s. 234.

41 Ibidem, s. 240.

42 Rok 1918 w „Dzienniku” Jana Dorozińskiego, *op. cit.*, s. 52; M. Siwiec-Cielebon, *Ku Niepodległej*, *op. cit.*

43 CPAHU we Lwowie, fond 214: Generalny Delegat Rządu dla Galicji, opis 1, sprawa 168, k. 1-1v.

44 M. Przeniosło, *Polska Komisja Likwidacyjna*, *op. cit.*, s. 164.

zwróciła się do starostwa o uregulowanie jej stosunków służbowych z właścicielami dóbr ziemskich. Starosta działania te uznał za sztuczny ruch wywołany celową agitacją i nakazał przeprowadzenie śledztwa. Przeprowadzono rozmowy z robotnikami folwarcznymi, którzy stwierdzili, iż nie prowadzili takiej agitacji. Rozmawiano również z pracodawcami, którzy zadeklarowali chęć podwyższenia wynagrodzeń i polepszenia warunków pracy. Nie zgodzili się natomiast na nagłe spełnienie postulatów, gdyż naraziłoby to majątki ziemskie na „zastój gospodarczy”. Starosta nie zgodził się natomiast na wspólną konferencję pracodawców, robotników i działaczy PPS, gdyż doprowadziłoby to do umocowania tych ostatnich w roli reprezentantów robotników folwarcznych⁴⁵.

Podsumowując, należy powiedzieć, że powiat wadowicki nie został objęty działaniami wojennymi i uniknął bezpośrednich szkód wojennych (zniszczenia domów i budynków gospodarczych, infrastruktury komunikacyjnej, rolnictwa). Ludność powiatu odczuła natomiast pośrednie skutki wojny: zamknięte zakłady przemysłowe i rzemieślnicze, rekwizycje zboża, ziemniaków i bydła. Sytuacja społeczno-gospodarcza powiatu wadowickiego nie odbiegała jednak od większości powiatów w zachodniej części Galicji. W węglowym Zagłębiu Krakowskim spadło wydobycie węgla kamiennego i w pierwszym kwartale 1919 r. kształtowało się na poziomie 67,2% oraz 64,3% kwartalnego wydobycia z 1913 r. Gwałtowny spadek produkcji i problemy z jej zbytem dotknęły szereg zakładów przemysłowych, m.in. zakłady hutnicze w Trzebini, fabrykę nawozów sztucznych w Oświęcimiu, fabrykę sody amoniakalnej w Podgórzu, fabrykę suchej destylacji węgla w Węgierskiej Gorce. Rzemiosło borykało się z brakiem surowca, spadkiem zamówień, konfiskatą urządzeń. W powiatach bialskim, chrzanowskim, żywieckim brakowało ziarna i ziemniaków, znaczne obszary pól uprawnych leżała odłogiem (w przypadku powiatu chrzanowskiego szacowano je od 50 do 25%). Zasiwy wiosenne w 1919 r. przeprowadzane były z opóźnieniem, a żniwa oceniano jako słabe⁴⁶.

---

45 CPAHU we Lwowie, fond 214: Generalny Delegat Rządu dla Galicji, opis 1, sprawa 167, k. 1-2.

46 T. Kargol, *Sytuacja gospodarcza na terenie byłej zachodniej Galicji u progu niepodległości (na przykładzie 1918 i 1919 r.)*, „Studia Historyczne”, 2011, z. 3-4, s. 309-323.

Aneks

1. Statystyka odbudowy przemysłu w zachodniej części b. Galicji w świetle kwestionariusza Sekcji III KUO z 1919 r. Sekcja III KUO na polecenie Ministerstwa Przemysłu i Handlu rozesłała kwestionariusz roboczo nazwany „statystyką przemysłową”. Dane pieniężne w koronach. Ankietę należało odesłać w okresie kwietnia-maja 1919 r., ANK, AUW, sygn. 80.

Firma, nazwa, siedziba	Branża	Miejscowość	Powiat	Suma świadczeń wojennych	Suma szkód wojennych	Pomoc przy odbudowie	Suma szkód wojennych pośrednich	Uwagi
Przemysł chemiczny								
Rudolf Suchy	Pralnia i karbonizacja sukna	Mikluszowice	Biała	-	-	-	30000	
Józef Rotter	Sztuczna farbiarnia i pralnia chemiczna	Biała	Biała	-	-	-	-	
Zarząd fabryki bieli cynkowej i huty cynkowej	Produkcja bieli cynkowej	Niedzieliska	Chrzanów	-	-	-	-	Nieczynna z braku zbytu i węgla
Marcus Gassner	Produkcja mydła	Kościelec	Chrzanów					
Grabownica Towarzystwo wiertnicze sp. z ogr. poręką ze Lwowa	Kopalnia ropy i rafineria nafty	Lipinki	Gorlice	-	728351			Zniszczona przez wojska austriackie 24 VIII 1914, od tego czasu w stanie nieczynnym
Gleicher	Rafineria nafty	Ropica Polska	Gorlice	700000	300000		1200000	Zniszczenie budynków i urządzeń, konfiskata towarów przez wojsko
Adamczyk Marian i Stanisławska Kunegunda	Pralnia ręczna	Kraków	Kraków	-	-		4000	
Parowa fabryka wód gazowanych i wyrobów chem. Rząca i Chmurski	Produkcja wód gazowanych i mineralnych	Kraków	Kraków					Spadek produkcji do ¼ stanu przedwojennego
Markus Mahler sp. z ogr. por.	Fabryka produktów chemicznych	Nowy Sącz	Nowy Sącz	18000	50000			Brak pomocy mimo podań, 2,5 roku bezruchu
Helena Kunzler	Fabryka mydła i świec	Nowy Sącz	Nowy Sącz	10000	2000	„żadna”	48000	
Goldman	Fabryka	Tarnów	Tarnów	-	108000-	„żadnej	1000000	Zakład zniszczony w czasie inwazji ros.

i Grau	świec				118000	pomocy ani pożyczki”		nieodbudowany w 1919 r.
Hutnictwo								
Fabryka luster i szlifiernia szkła M. Woronickiego	Fabryka luster	Kraków	Kraków		44500	„żadnej”	36000	W szkodach bezpośrednich umieszczono wstrzymanie produkcji z powodu mobilizacji robotników, to odpowiadało szkodom pośrednim
Aktiengesellschaft der östung. Binkwalzwerke Oderfurt in Mahren		Brzezinka	Oświęcim	-	-	-	-	
Przemysł kamieniarski								
Spółka dla wylomu porfirów w Regulicach	Kamieniołom porfirów	Regulice	Oświęcim	303750	42000	żadna	320000	Zakład zajęty w 1916 r. przez wojsko austr. i przewidziany tak do 14 IV 1918, w 1919 nieczynny
Wapienniki pogorzyckie sp. z ogr. odp. z Krakowa	Produkcja wapna i szutru	Pogorzycze	Chrzanów			za zakupione przez COG wapno wypłacono 75000 z 130000	136353,42	W 1918 r. produkcji 1/5 normalnej produkcji z braku węgla
Kamieniołomy dolomitowe w Bołęcinie z Krakowa	Produkcja kamienia	Bołęcין	Chrzanów		3600	pożyczka COG w kwocie 90000 wypłacono w I 1919 60000	21394	Szkody bezpośrednie powstały w wyniku kradzieży i zniszczeń w budynkach, dokonanych przez wojsko i dezerterów, szkody pośrednie to wynik 4-letniej przerwy w produkcji i stagnacji budowlanej w 1914 r.
Leib Pomeranz z Tarnowa	Fabryka dachówek	Żabno	Dąbrowa		21000	żadna	130000	Koszt odbudowy oszacowano w IV 1919 na 78000
Wojciech Gawroński majster kamieniarskich z Gorlic	kamieniarstwo	Gorlice	Gorlice	300	64260	Pożyczka 14000 na odbudowę domu mieszkalnego	24000	Do 1919 r. warsztat nie został uruchomiony
Ludwik Kurdziel	kamieniarstwo	Ptaszkowa	Grybów	8000	5400	brak	25000	
Mozer Kalfur	kamieniarstwo	Grybów	Grybów	2000			6000	
Stanisław Bortnicki	Zakład kamieniarski	Kraków	Kraków		1500	brak	1500	
Jan Reichert	Wyrób materiałów betonowych	Kraków	Kraków					„z powodu wydarzeń wojennych nie było żadnych zamówień ani robót”
Zygmunt Kempler	Przedsiębiorstwo budowlane	Skawina	Podgórze		9000	Rezygnacja z pożyczki 10000	212000	Na szkody złożyły się” utracone zyski (200 tys.), zarekwirowane

								konie i wóz (12 tys.)
„Tomasz Danz”	Fabryka pieców kaflowych	Kraków	Kraków	Łącznie 45000				
Józef Sroczyński	kamieniarstwo	Jasło	Jasło	Łącznie 30000			350	
Magistrat m. Jasła	Fabryka wyrobów betonowych	Jasło	Jasło		51130	brak		
Wulkan Salomon Leiser	Rzeźbiarstwo i kamieniarstwo	Oświęcim	Oświęcim				5000	
Teofil Jan Zajączek i A.J. Walczok	Biuro architektoniczne i przedsiębiorstwo budowlane	Kęty	Biała		10000			
Hr. Ludwika Bobrowska	Eksploatacja kamienia	Bogoniowice	Grybów					„szkód nie było żadnych”
Karol Korn budowniczy z Bielska, właściciel kamieniołomu	kamieniarstwo	Bielsko	Bielsko				23650	Zawieszenie produkcji w 1914, 1916 bezpłatne oddanie kamieniołomu wojsku (oddział grobów wojennych), wojsko użytkowało go do XI 1918 r.
Samuel Zawoźnik	Fabryka gipsu	Skotniki	Podgórze	65000		brak, mimo starań	65000	W 1914 r., c.k. armia zniszczyła budynek z urządzeniami do mielenia gipsu, magazyn, skonfiskowano materiał i narzędzia, zasypano jeden szyb do wydobycia gipsu
	Wapienniki i kamieniołomy	Kozy	Biała					
Wojciech Samek	Rzeźbiarstwo i kamieniarstwo	Bochnia	Bochnia		50000		150000	
JakubowiczMojżesz Schönberg i Naftali Samuel Wiener	Wyroby betonowe	Chrzanów	Chrzanów	3600	3000			Na świadczenia złożyło się zajęcie fabryki przez wojsko austriackie i umieszczenie tam koni
Bernard Smulowicz	kamieniarstwo	Wadowice	Wadowice					Z braku materiałów od 1916 r. zakład zamknięty, „z chwilą otwarcia granic zamierzam ponownie rozpocząć pracę, gdy tylko możliwym będzie sprowadzenie surowca z zagranicy (ze Szwecji, Włoch i południowego Tyrolu)”
Franciszek Stankiewicz	kamieniarstwo	Bugaj	Wadowice				2500	„brak kapitału i brak zamówień do odbudowy, nic nie

								zamówiono”
Jan Zieliński	Produkcja wapna i cegły	Andrychów	Wadowice				1000	„przez przechód wojsk węgierskich zniszczono zabudowanie służące na magazyn wapna i cegły”
Kamieniołomy Z. Zawadzkiego w Gromniku	Wydobycie kamienia	Gromnik	Tarnów	10000	2200	brak	40000	480 m ³ kamienia zabrało wojsko. Niezrealizowane 3 kontrakty z władzami na dostawę kamienia
Antoni Musiał spadkobierca po Pawe Musiale	Rzeźbiarstwo i kamieniarstwo	Tarnów	Tarnów		18000			Szkody spowodowane przez wojska rosyjskie
Spadkobiercy Piotra Celestyna Kulki	Rzeźbiarstwo i kamieniarstwo	Tarnów	Tarnów		16100	brak	ok. 50000	Przez wojska rosyjskie i przez austriacki artyleryjski ostrzał miasta
Ismael Wiederspan	Zakład wyrobów cementowych	Dębica	Ropczyce	4400	ok. 60 000	6000	ok. 150 000	Pomoc w gotówce i materiałami
Władysław Niegosz	Fabryka wyrobów betonowych	Pilzno	Pilzno			brak	Rocznie 2400 przy cenach przedwojennych, 7200 przy cenach obecnych	
Jakub Litak	kamieniołom	Barnice	Nowy Sącz					
Jan Klimek	Produkcja kamieni młyńskich	Nowy Sącz	Nowy Sącz		14200	brak		
Jan Duźniak	Zakład kamieniarski	Nowy Sącz	Nowy Sącz					
Józef Rodawiec	Zakład wyrobów betonowych	Muszyn	Nowy Sącz		2158		8540	
Fabryka wyrobów betonowych	Produkcja wyrobów betonowych, studziennych	Rzędzianowice	Mielec	4500				
Michał Swół	Stolarstwo i kamieniarstwo	Mielec	Mielec				32000	
Jakub Weinberger i Tobiasz Rhrenreich	Wyroby ceramiczne i dachówka	Mielec	Mielec			6000	ok. 100 000	
Szmaja Eisig	Wyrób dachówek i mat. betonowych	Wojślaw	Mielec	1000	30000	Pożyczka GWZK 15 000		
Włodzimierz Braun i spadkobiercy H. Kowarzyka	kamieniołomy	Kraków	Kraków	12560		brak	341150	Rekwizycje w 1914 r. galarów, narzędzi przez władze wojskowe, dewastacja i unieruchomienie zakładu
Henryk	Kopalnia	Podgórze	Podgórze	30000	30000	brak	160000	

Taubmann	i fabryka gipsu							
J. Liban i M. Ehrenpreis	Fabryka wapna	Podgórze	Kraków					
Jan i Wincenty Trembecy	kamieniarstwo	Kraków	Kraków		40000	brak	100000	
Zygmunt Schönberg	Zakład wyrobów marmuro- wych	Kraków	Kraków		80000		150000	„Wojna mnie zupełnie zniszczyła. Służyłem przy wojsku i jestem obecnie inwalidą wojennym”
Józef Kulesza	Wyrób nagrobków	Kraków	Kraków				kilka tys. k.	
Seweryn Markiewicz	kamieniarstwo	Kraków	Kraków					
Józef Goldman	Fabryka wyrobów betonowych	Kraków	Kraków		20000	brak	50000	
Józef Krywult	Fabryka pieców kaflowych	Biała	Biała		1500		1800	
Tow. akc. Fabryki Portland Cementu		Ciężkowice	Chrzanów					
Andrzej Chwalibóg	cegielnia	Bołęcin	Chrzanów		6000	Pożyczka 110 tys. podjęto 85 tys.		
Brak informacji o właścicielu	cegielnia	Miłoszowa	Chrzanów	100	800		20000	
Administracja dóbr Potockich	cegielnia	Krzeszowice	Chrzanów	5138		brak	83830,93	
Jędrzej Klimkiewicz	Wyrób naczyń glinianych	Chrzanów	Chrzanów		2000			
Cegielnia miejska w Zakliczynie	Wyrób cegły	Zakliczyn	Brzesko	1500	3800		8000	
Parowa fabryka dachówek Bracia Klapholz Löffelholz i Safier	Fabryka dachówek	Jasień	Brzesko	120000	200000	Pożyczka GWZK z II poł. 1918 r. w kwocie 150 tys. wyplacono 80 tys.	120000	
Cegielnia mieszkańska w Tarnowie	cegielnia	Tarnów	Tarnów		89228,36	335796,25	Pożyczka GWZK 60 tys. pożyczka COG 440 tys.	
Józef Bizoń	garncarstwo	Andrychów	Wadowice		3800	brak	6800	Szkody pośrednie wynikały z „próżno- stania i uszczerbku w zarobkowaniu”
Kazimierz Chmiel	Garncarstwo i kaflarstwo	Andrychów	Wadowice		6000			
Jan		Andrychów	Wadowice					

Gieruszczak								
Józef Liebenheimer	Cegielnia i wyroby betonowe	Falkowice	Wieliczka	9000	25000	brak	8000	
Józef Bryksy	Fabryka cegieł	Falkowice	Wieliczka		ok. 20 tys.		ok. 17 tys.	
Miejska parowa cegielnia w Żywcu	cegielnia	Żywiec	Żywiec				60000	
Cegielnia Parowa Bronisława Postawki	cegielnia	Kobierzyn	Podgórze		60000			
Płaszowska Parowa Fabryka Dachówek i Cegieł	Fabryka dachówek i cegieł	Kraków	Kraków					
Löbl Fisch	cegielnia	Skawina	Podgórze		2800		30000	
Filia Galicyjskiego Akcyjnego Banku Hipotecznego w Krakowie	Cegielnia w Krakowie	Kraków	Kraków				100000	
Brak informacji o właścicielu	cegielnia	Górka Narodowa	Kraków		8000		900	
Leopold Zastawniak	Wyroby betonowe	Gdów	Wieliczka		28500	Pomoc materialna maszyna do produkcji dachówek z 500 podkładami, 1 forma do rur, 676 koron	100000	
Onufry Mikuszewski	Fabryka pieców kaflowych	Żywiec	Żywiec				30000	
Jan Gasidło	Fabryka dachówek	Nowa Wieś	Biała		6000		25000	
Jan Nędzarz	Wydobycie gliny, produkcja cegieł	Wiśnicz Nowy	Bochnia				20000	Zakład zniszczony, nie podano wysokości szkód
Oskar de Rudno Rudziński Tow. komandytowe dla wyrobów glinianych	cegielnia	Osiek	Biała				40000	Straty pośrednie wynosiły tyle, ile czteroletni czysty dochód przedsiębiorstwa
Cegielnia parowa braci Michników i sp.	cegielnia	Bochnia	Bochnia		60000	brak	100000	
Zygmunt Mars	cegielnia	Limanowa	Limanowa		40000		40000	
Hr. Henryk i Maria	cegielnia	Mszana Dolna	Limanowa	10000	10000	brak	6000	

Kraśnińscy								
Herz Langer	cegielnia	Limanowa	Limanowa		11000			
Edward Klebert	Wybór dachówek i rur betonowych	Myślenice	Myślenice				28620	
Mojżesz Aschheim	Produkcja cegieł	Mielec	Mielec			Pożyczka GWZK 23 000	105000	
Zachariasz Feuer	cegielnia	Trzciana	Mielec	30000				
Piotr Owsianka	ceglarstwo kaflarstwo	Moszczanica Niżna	Nowy Sącz			5000 subwencji, ale nie wypłaconej		
Józef i Stanisław Młyńscy	Kaflarstwo i garncarstwo	Nowy Sącz	Nowy Sącz		69500	2000	9000	
Jan Markocki	Ręczny wyrób cegieł	Nowy Targ	Nowy Targ			Pożyczka GMWZK 15 tys.	25000	
Jan Paprzyca	cegielnia	Stare Stawy	Oświęcim					
Sara Meister	cegielnia	Sędziszów	Ropczyce				ok. 70 tys.	
Hr. Edward Raczyński	cegielnia	Nagawczyna	Ropczyce		200000	Pożyczka 120000	120000	
Jakub Kurkowski	cegielnia	Żabno	Dąbrowa		70000	12500	70000	
Cegielnia gminy Żabno	cegielnia	Żabno	Dąbrowa		50000		50000	
Jan Szymański	garncarstwo	Gorlice	Gorlice		51000		20000	
Sebastian Tokarski	kaflarstwo	Gorlice	Gorlice			30 piecy kaflowych o wartości 5 tys.		
Bracia Holländer i Trynczer	cegielnia	Gorlice	Gorlice	63832				
Kazimierz Zdziechowski	cegielnia	Gorlice	Gorlice			Przedwojenne 33722 ceny obecne 56911		
Bracia Wrońscy Parowa Fabryka Dachówek i Cegieł	Fabryka dachówek i cegieł	Gorlice	Gorlice		115000	260000	Pożyczki przyznane przez COG i GWZK w łącznej kwocie 865 tys.	
Parowa Fabryka Dachówek i Cegły w Stróżach sp. z ogr. poręką	Fabryka dachówek i cegieł	Stróże	Grybów	25000	32000	Pożyczka COG 70 tys. oprocentowana na 3%	40000	

Parowa Fabryka Cegieł Stanisława Kmaka w Grybowie	cegielnia	Grybów	Grybów	15879	1027	brak	ok. 43 tys.	
Bogusław Steinhaus	cegielnia	Jasło	Jasło		70000	Pożyczka GWZK 26 tys.	60000	
Magistrat Miasta Jasła	cegielnia	Jasło	Jasło		22000			
Franciszek Polak	cegielnia	Jasło	Jasło		153050			
Spadkobiercy Piotra Kurdziela	cegielnia	Chrzanów	Chrzanów		3000		18000	
Papiernictwo								
Leon Kalmus Fabryka torb jarmarcznych i szkolnych		Kraków	Kraków				150000	
Betti Blumenkrantz	Wyrób papierowych zwijadełek na nici	Tarnów	Tarnów					
Antoni Procner i sp.	Fabryka papieru	Kraków	Kraków					
Hinda Hauser	Fabryka zeszytów szkolnych i drukarnia	Dębica	Ropczyce		90000	brak	100000	
Skórnictwo								
Berl Frühman i Mozes Lew	Suszarnia skór surowych	Dębica	Ropczyce		30000	brak	25000	
Towarzystwo Kapeluszników w Myślenicach	Fabryka wyrobów kapeluszniczych	Myślenice	Myślenice					
Carl Hess Söhne	Fabryka wyrobów wełnianych	Biała	Biała					
Kazimierz Micherdziński	Wyrób materiałów sukiennych	Biała	Biała					
Bracia Münch		Biała	Biała				400000	
Johan Vogt		Biała	Biała				500000	
Fabryka Sukna S. i L. Arzt Tarnów	Fabryka sukna i wyrobów wełnianych	Tarnów	Tarnów		80000	Pożyczka GWZK - 25000, pożyczka 100000 z COG, wypłacono 50 tys.	50000	
Galicyska	Wyrób koronek	Wadowice	Wadowice					Unieruchomienie

Fabryka Koronek w Wadowicach	i sznurowadeł							zakładu
Grünspan J.	Wyrób tkanin	Andrychów	Wadowice					
Teodor Felix	Fabryka perkali	Andrychów	Wadowice				150000	Szkody pośrednie powstały w wyniku unieruchomienia zakładu w czasie wojny i w 1919 r. z braku surowca
Ferd. Tamberger Pierwsza galic. Fabryka perkali i apretura	Fabryka perkali	Andrychów	Wadowice				100000	

Wykaz skrótów użytych w tabeli:

Akc. – akcyjny, akcyjne, **COG** – Centrala Krajowa dla Gospodarczej Odbudowy Galicji, **galic.** – galicyjski, galicyjskie, **GMWZK** – Galicyjski Miejski Wojenny Zakład Kredytowy, **GWZK** – Galicyjski Wojenny Zakład Kredytowy, **kr** – korony, **sp.** – spółka, **sp. z ogr. odp.** – spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, **Tow.** – Towarzystwo

2. Zażalenie ludności ze wsi Wielkie Drogi przeciw karczmarzowi Leopoldowi Neumannowi, CPAHU we Lwowie, fond 214: Generalny Delegat Rządu dla Galicji, opis 1, sprawa 85, k. 3-4, maszynopis, odpis.

Protest!

Do Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie

do Starostwa Powiatowego w Wadowicach

My mieszkańcy gminy Wielkie Drogi – protestujemy niniejszym przeciw ponownemu otwarciu szynkowni przez tutejszego byłego karczmarza Żyda, „Leopolda Neumanna” w byłej karczynie w Wielkich Drogach przy stacji kolejowej.

Protest swój motywujemy:

1/. Były karczmarz wyzyskiwał nas przez cały czas wojny w niesłychany sposób, sprzedając wszelkie artykuły żywnościowe, węgiel i trunki po wyłącznie paskarskich cenach.

2/. Artykuły kontyngentowane: cukier, mąka, nafta, świece, tytoń nigdy w wyasygnowanej przez Komisję rozdzielcze ilości nie zostały rozsprzedane.

3/. Napoi spirytusowych ceny wrastały z chwili na chwilę do niebywałych, nawet tzw. „paskarskich” wyżyn, a na protesty nasze odpowiadano, że towar nabywany z „przymusu”/ pokątnie” musi mieć i odpowiednie ceny.

4/. Przyprawił o wstyd i skandal wszystkie okoliczne gminy oskarżając większość mieszkańców o współudział w rabunku jego karczmy i sklepu w listopadzie roku ubiegłego, który napad sam sprowokował, chcąc – widocznie – jak wielu, jemu podobnych na odszkodowaniu za niego porządnie zarobić, - bo nie dosyć, że od lat – mając połowę życia ludu wiejskiego w swoich rękach, tj.: artykuły spożywczo-kontyngentowane, prowokował nas wszystkich, czyli i ogół mieszkańców okolicznych, to jeszcze – od kilkunastu dni aż do ostatnich krytycznych przed pomienionym napadem - poił wszystkie indywidua wódką do bezprzytomności, aż wreszcie wyjechał na kilkanaście godzin przed oczekiwanym rabunkiem, uwożąc z sobą dziesiątki klgr. cukru, kilkaset klgr. mąki, kilka worków tytoni, kilkaset litrów wódki we flaszkach, omszałych z kilkuletniego leżenia /choć ceny poprzednio były tłumaczone wyczerpaniem dawnych zapasów/, beczkę spirytusu, z których to towarów część skonfiskowana została urzędowo w Skawinie. Drugą beczkę spirytusu wysłano podczas rabunku – a trzecią, jak mówią wtajemniczeni, schował karczmarz przy swoim drugim domu do nawozu, także całą masę wódek we flaszkach porozbijano i wylano – świecami zaścielono całą drogę.

Po wyjeździe karczmarza spojone indywidua rzuciły się nieprzytomne na rabunek – niestety tylko resztek, mało wartościowych rzeczy, za które jednak policzył sobie „przeszło sto tysięcy kor.”

straty – i to za towary, których nigdy lud za pieniądze nie mógł otrzymać.

Przez wyjazd swój - samowolnie z koncesji prowadzenia wyszynku, trafiki i sklepu zrezygnował i nie pokazał się przez czas od: od listopada do końca grudnia, ale - znów, gdy wrócił, chciał przy wydawaniu tytoniu, cukru notorycznie oszukiwać, lecz mu się to nie w zupełności udawało, bo został zdemaskowany przez naczelnika gminy i delegatu.

Lecz - co dalej... Bojąc się bojkotu wszystkich, bo takowy to go oczekiwał, podstawia swego zaufanego katolika /wstyd mu!/ niejakiego wł. Jaworskiego z Orłowy, i jemu – niby wydzierżawia karczmę na rok /!?!/. W ten to ohydny sposób chcąc ogół przyzwyczać do bywania w karczmie, od której – Bogu Najwyższemu dzięki odzwyczaił się lud trochę, podczas jego secesji – na pożytek kieszeni wielu niezamożnych, dobrego przykładu i podniesienia zdrowia.

Przylączamy się gremialnie do skargi i protestu, jaki wniosło Naczelnictwo gminy i oświadczamy, że nie chcemy i nigdy nie pozwolimy na to, by z gruntu wrogie nam żywioły dorabiały się majątków z naszej krwawicy, wznosiły sobie wille i panoszyły prowokacyjnie z naszego potu, trudu polskiego chłopa i robotnika!

Jeśli karczma ma pozostać, to dla polskich, swojskich inwalidów droga zarobku, nie dla wrogów! sami potrafimy prowadzić trafikę i sprzedaż towarów uczciwie, bez oszustw – ku ogólnemu zadowoleniu i dobru ogółu!

Nie pozwalamy absolutnie na otwarcie karczmy ani przez dawnego właściciela, ani przez niego podstawionego dzierżawcę na dawnym czy też innym miejscu.

Odpowiedzialne czynniki rządzące prosimy nasz protest do wiadomości przyjąć i dać odpowiednie wskazówki zdierycy i sprawcy naszej sromoty!

Wielkie Drogi, dnia 23 stycznia, 1919 r.

W oryginale następuje pieczęć gminna i 68 podpisów gospodarzy, urzędu stacyjnego i kierownictwa budowy kanałów i poczty.

^b*Wzywamy inne gminy do podobnego postąpienia*

Jeden z wielu

Jan Szog^b

^{aa} Podkreślone w oryginale

^{bb} Dopisane ręcznie

3. Podanie Wojciecha Kurdziela, majstra murarskiego ze wsi Bugaj do Krajowego urzędu odbudowy, Bugaj 19 IV 1919, ANK, AUW, sygn. 80, b.p., rękopis.

Do Krajowego Urzędu Odbudowy Sekcja III w Krakowie Wojciech Kurdziel, Bugaj, powiat Wadowice, Majster kamieniarski. Kamieniołom własny. Rok założenia 1909

Posiadam kamieniołom własny od stacji 4 kilometry. Kamień piaskowy. Wyrabiam roboty budowlane dla potrzeb lokalnych oraz budynków rządowych jak dla kolei i dróg rząd. W roku 1913 robiło 10 i więcej robotników a to 5-6 kamieniarzy a reszta pomocników. Teraz nie robię nic z powodu zastoju budowlanego oraz z braku kapitału nakładowego i kradzieży najpotrzebniejszych przyborów kamieniarskich wartości co najmniej 500 K. Przed wojną pomagało mi dwóch dorosłych synów, którzy padli na wojnie i ja również byłem przez dłuższy czas na wojnie, gdzie postradałem część zdrowia mojego. Aby pracę w kamieniołomie uruchomić potrzebuję większej kwoty pieniężnej a tym bardziej, że jestem obciążony długiem hipotecznym w kwocie 10 000 K. a prywatnym 2 000 K. Mimo starań nie udzielono mi dotąd żadnej zapomogi. Jestem wobec tego stratny z powodu wojny co najmniej na 50 000 K. Ponieważ kamieniołom jest obfity w dobry materiał piaskowca, więc widoki przedsiębiorstwa byłyby bardzo pomyślne.

Mam więc nadzieję, że dopomoże mi Krajowy Urząd Odbudowy choć w części do należytego uruchomienia warsztatu pracy.

W Bugaju, dnia 29. kwietnia 1919

Wojciech Kurdziel

poczta Kalwaria Zebrzydowska

Kwestionariusza nie otrzymałem

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

fond 191, opis 1, sprawa 623

fond 211, opis 1, sprawa 22

fond 214, opis 1, sprawa 85, 167, 168, 449

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, sygn. 5, 7, 55, 80.

Centrala dla Gospodarczej Odbudowy Galicji, sygn. 4, 25, 36, 37.

Krajowy Urząd Odbudowy, sygn. 68, 69.

Prasa

„Czas”, 1915.

„Piast”, 1915.

„Tygodnik Rolniczy”, 1915.

Opracowania

Kargol T., *Odbudowa Galicji ze zniszczeń wojennych w latach 1914-1918*, Kraków 2012.

Kargol T., *Sytuacja gospodarcza na terenie byłej zachodniej Galicji u progu niepodległości (na przełomie 1918 i 1919 r.)*, „Studia Historyczne”, 2011, z. 3-4, s. 309-323.

Marczewski W., *Powiat wadowicki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym*, Kraków 1897.

Meus K., *Wadowice 1772-1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, Kraków 2013.

Przeniosło M., *Polska Komisja Likwidacyjna*, Kielce 2010.

Wadowicki powiat, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Tom XII: Szlurpkiszki – Warłynka, Warszawa 1892.

Rok 1918 w „Dzienniku” Jana Dorozińskiego, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 1998, nr 2, s. 46-54.

Siwiec-Cielebon M., *Ku Niepodległej*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”, 1998, nr 2, s. 38-45.

Internet

Góralczyk R., *Gospodarstwo rybackie Gostkowskich w Tomicach*, <https://tomice.pl/dla-turysty/nakartach-historii/gospodarstwo-rybackie-gostkowskich-w-tomicach/>[dostęp: 20.12.2018].

Summary

The article presents the economic situation of the Wadowice district during the Great War (1914-1918) and in the first months of the independent Polish state (at the turn of 1918). The district was not occupied by the Russian army and was not included in military operations, therefore it did not suffer direct war damage (destroyed houses, economic buildings, transport infrastructure and agriculture). However, the population of the district was affected by indirect results of the war: closed industrial plants and craft workshops, confiscation of corn, potatoes and slaughter cattle and famine as a consequence of the above.

Key words: Great War (1914-1918), Wadowice district, economic situation